

БІОТОПИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТИ СМАГДОВОЇ МЕРЕЖІ В СКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

HABITATS NATURAL PROTECTED TERRITORIES AS ELEMENTS OF EMERALD NETWORK IN THE REGIONAL ECOLOGICAL NETWORK IN CHERNIHIV REGION

Yuriy Karpenko, Oleksandr Jakovenko

*T. Shevchenko National Pedagogical University of Chernihiv,
Chernihiv, Ukraine*

Історія формування уявлень і підходів Європейського Союзу до популяційно-видової, біотопічної і екоценотичної охорони базується на двох базових Директивах, що передбачають охорону видів птахів і природних типів оселищ та видів природної фауни й флори. Прийнята в 1979 р. Директива 79/409/ЕЕС «Про охорону диких птахів» (Пташина Директива ЄС), а в 1992 р. Директиву 92/43/ЕЕС «Про збереження природних типів оселищ (*habitats*) та видів природної фауни й флори» (Оселищна директива ЄС), виступають як своєрідне вдале поєднання практичних підходів до біотопічної охорони і виступають своєрідним комплексним каркасом для забезпечення цілісного уявлення про середовища існування компонентів природної біоти.

Розбудова ідей Смарагдової мережі на території України пов'язана з участю нашої держави в системі міжнародно-правового поля і документів, спрямованих на збереження природної флори, фауни та оселищ. Участь України також регламентується розбудовою на системи природоохоронних територій як компонентів національної екологічної мережі в рамках участі в єдиній європейській екологічній мережі особливих природоохоронних територій «Natura 2000». В цілому ці міжнародні документи мають повний збіг цілей. Своєрідним поштовхом для України до інтеграції в європейську модель природоохорони виступила і система екомережі, яка базувалася на Загальноєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, що була схвалена на 5-й Всеєвропейській конференції міністрів довкілля країн Європи у м. Софії (Болгарія) в 1995 році. Існуючі нормативно-правові засади національної екологічної мережі

України будуються на підходах і принципах Загальноєвропейської екологічної мережі, а смарагдові об'єкти виступають переважно як ключові території Національної екологічної мережі України.

Маючи національні особливості та історичні засади розбудови природно-заповідної мережі України, більшість природних територій, яким можна надати статусу Смарагдового об'єкта, з відповідним дотриманням певних умов Директив та забезпечення довготривалого збереження видів рослин і тварин та оселищ, виступають об'єкти різних категорій природної заповідної мережі. Вони є нормативно-забезпеченими в правовому полі, територіально визначені, мають обмеження і природоохоронні статуси. В основному вони і перекривається з існуючими територіями природно-заповідного фонду, який займає близько 8% території України, що згідно з європейським вимогами не є достатнім і відповідно потребує розбудови та розширення до стандартів більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить близько 15%.

На сучасному етапі уповільнення природно-заповідних тенденцій на теренах України, створення незначних за площею, і не завжди цінних територій, проблемою збереження лісових і гідрологічних об'єктів, постає питання збереження існуючої мережі в системі природно-заповідного фонду, об'єктів Смарагдової мережі, є доцільним в включення великих за площею територій в малонаселених регіонах нашої держав, серед яких водно-болотні угіддя, зокрема міжнародного значення, які не мають статусу об'єкта ПЗФ, дніпровські і інші водосховища, які виступають дають притулок багатьом рослинам і тваринам, що охороняються Бернською конвенцією, також слід звертати увагу на інших великих природних територіях, які відповідають вимогам до Смарагдових об'єктів.

Сьогодення природно-заповідна справа і розбудова мережі природно-заповідного фонду має нагальну потребу у зміні або врахуванні науково-методологічної бази при відборі нових природно-заповідних територій, для забезпечення цілісного екосистемного підходу при реалізації єдиної державної природоохоронної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи та практичної реалізації національної екологічної мережі як складової Панєвропейської мережі. Також актуальним виступають і розроблені моделі регіональних екомереж як складових і структурних компонентів національної, з врахування їх цілісності, фрагментованості, репрезентативності і представленості раритетного біо- і ценорізноманіття, об'єктів екоосистемної охорони.

Чернігівська область займає площу 32,9 тис. км² (з півночі на південь вона простягнулась майже на 220 км, а з заходу на схід – на 180 км) і є другою за площею в Україні. Вона розташована на півночі України, у 2-х фізико-географічних зонах – Полісся та Лісостепу, що обумовлює своєрідність її ландшафтів і біологічного різноманіття. Більша частина області розміщується у Придніпровській низовині, південна її частина у межах Полтавської рівнини і має переважно рівнинну, злегка хвилясту поверхню, абсолютні висоти 100–220 м, займаючи північно-східну частину України [1]. Область має найбільшу кількість об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), які включає 8 категорій. Станом на 01.12.2016 р. ПЗФ

області налічує 663 об'єкти загальною площею 260727,12 га, що становить 7,8% від загальної площі області, з них 23 об'єкти мають загальнодержавний статус. А тому проблема розбудови сучасної моделі комплексної охорони біо-, цено- і ландшафтного різноманіття є актуальною і важливою.

Для території Чернігівської області нами була запропонована екомережа, виділено перспективну схему регіональної екомережі, методологічні підходи базувалися на національній концепції розбудови екомережі [2, 3, 4], у якій основну роль у виділенні ключових територій відіграли існуючі природно-заповідні об'єкти регіону, але не враховувався ряд чинників щодо сучасного поширення окремих груп біорізноманіття, водно-болотних угідь і ландшафтних характеристик. Основною метою побудови регіональної екологічної мережі Чернігівської області є збільшення територій з природними і відновленими ландшафтами, формування територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, забезпечення збереження природних екосистем, ландшафтів і біорізноманіття. Принцип побудови регіональної екологічної мережі Чернігівської області базується відповідно до загальноприйнятих концепцій і програм формування екологічної мережі в Україні. В складі розробленої регіональної екологічної мережі Чернігівської області та її схеми виокремлюються і відповідним чином виділяються такі основні елементи як: 19 ключових територій (з них 6 – національного значення, 10 – регіонального, 3 – локального значення) і 29 сполучних територій (з них 3 – національного значення, 19 – регіонального, 7 – локального значення).

Розбудова регіональної екологічної мережі Чернігівській області передбачає: створення нових об'єктів ПЗФ; збільшення площі земель, наданих у користування установам ПЗФ; збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну та рекреаційну цінність; проведення заходів щодо водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів; формування системи транскордонних природоохоронних територій, збільшення площ захисних лісових насаджень, створення полежахисних смуг та залуження земель; консервація деградованих і забруднених земель.

В основу розробленої регіональної схеми екологічної мережі Чернігівської області нами було покладено зібрані в ГІС-форматі просторові дані щодо розміщення основних типів природних лісових і водно-болотних біотопів, мережі природно-заповідних територій площею понад 500 га. Ключові території (екологічні вузли) включали осередки з збереженими природними біотопами, об'єкти природно-заповідного фонду. Сполучні території (екологічні коридори) було виділено переважно на основі долин річок.

Ключові території регіональної екомережі Чернігівської області виступають як території важливого біологічного значення, є інтегрованими в об'єднану екосистемо-ландшафтну структуру та осередками збереження різноманіття на його різних рівнях (від видового, екосистемного і до ландшафтного), та середовищ існування біоти. До ключових територій національного значення нале-

жать найбільш збережені центри гено-, біо-, цено та ландшафтного різноманіття північного сходу України, а саме: Дніпровська (53 000 га, 20 об'єктів ПЗФ), Верхньо–Деснянська (6 800 га, частина Деснянського біосферного резервату, 1 об'єкт ПЗФ), Мезинська (31035,2 га, 9 об'єктів ПЗФ), Ічмянська (9665,8 га, 8 об'єктів ПЗФ), Межирічинська (102472,95 га 14 об'єктів ПЗФ), Сновська (48 000 га, 24 об'єкти ПЗФ).

Сполучні території регіональної екомережі Чернігівської області виступають як природні каркасні екологічні коридори, які зв'язують між собою ключові території і включають існуюче біорізноманіття різного ступеню природності і збереженості, та середовища його існування, та частково території ренатуралізації. Вони сприяють підтриманню процесів репродукції, обміну генетичним матеріалом, розповсюдженню, міграції та поширенню видів на сусідні території, а також можуть виступати окремими територіями з густою мережею збережених природних ареалів. До сполучних територій національного значення регіональної екомережі належать території долинного характеру і заплав найбільших річок, зокрема Дніпровська (55 км довжиною), Деснянська (310 км) і Дніпровсько–Сновсько–Сіверська (200 км) (Рис. 1).

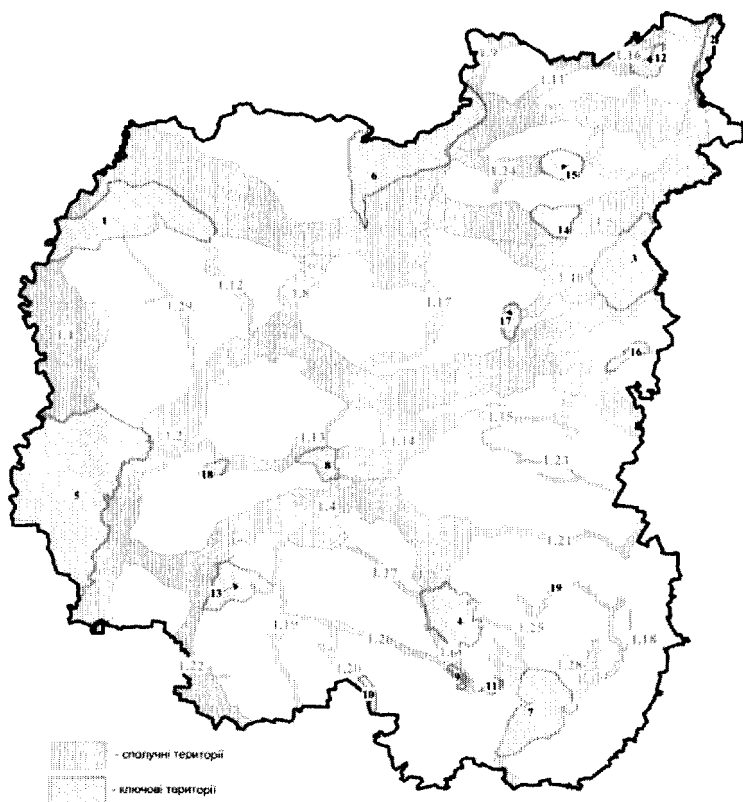

Рис. 1. Регіональна схема екологічної мережі Чернігівської області

На основі обробки джерел бібліографії, проведення прикладних досліджень природно-заповідних територій, нами проведено аналіз репрезентативної існуючої природоохоронної мережі Чернігівської області як компонентів регіональної екологічної мережі Чернігівській області та наявності в їх межах видів рослин та тварин з Резолюції 6 та біотопів Резолюції 4 Директив Європейського Союзу, що стосуються Смарагдової мережі.

Нижче наводимо короткий опис 15 об'єктів Смарагдової мережі (Рис. 2), які виступають складовими регіональної екологічної мережі Чернігівської області та їх компонентний склад (види рослин та тварин з Резолюції № 6, види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4) [5, 6].

Рис. 2. Emerald network of Ukraine 2016+ [7]

1. Мезинський національний природний парк:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А027; А073; А081; А082; А084; А119; А120; А166; А222; А229; А234; А236; А238; А429; А246; А338; Р: 1130; 1149; 1145; 1134; С: 1337; 1352; 1355; 1356; З/П: 1188; Б: 1078; 1060; 1059; 1061; 1052; 1088; 1083; 1081; 1082; 1920.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.225; С3.5133; С1.3411; Е.

2. Міжрічинський регіональний ландшафтний парк:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А026; А027; А029; А030; А072; А073; А080; А081; А084; А092; А097; А098; А119; А120; А122; А127; А157; А166; А193; А197; А198; А222; А224; А229; А234; А236; А238; А239; А246; А255; А307; А338; А339; А379; А429; Р: 1130; 1149; 1124; 1145; 1146; 1134; Ро: 1477; 1617; 1805; С: 1337; 1352; 1355; 1356; 1361; 1354; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1082; 1052; 1920; 1081; 1082; 1926; 1927; 1088; 1083; 1084; 1032.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.225; С1.3411; С1.3413; С3.5133; D2.3; E2.25; E3.4; E3.5; F.4.2; F9.1; G1.11; G1.21; G1.36; G1.51; G1.7; G1.8; G1.A1; G3.4232; X35.

3. Заказник «Макошинський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А026; А027; А072; А073; А081; А084; А097; А119; А193; А222; А224; А234; А236; А238; А239; А246; А255; А307; А338; А339; А379; Р: 1130; 1149; 1124; 1145; 1134; Ро: 1939; 1477; С: 1337; 1352; З/П: 1166; 1188; Б: 1060; 1081; 1082; 1088; 1083; 1042; 1037.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): E3.4; F9.1; G1.11; G1.21.

4. Заказник «Замглай»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А030; А031; А081; А082; А084; А080; А127; А119; А120; А122; А166; А198; А222; А338; А339; А294; А307; Р: 1149; С: 1337; 1352; 1355; З/П: 1166; 1188; Б: 1060; 1052; 1082; 1083.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.3411; D2.3; E3.4; F4.2; G1.51; X35.

5. Заказник «Миклашевщина»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А072; А073; А080; А097; А224; А234; А236; А238; А239; А246; А307; А321; А320; А338; Р: 1149; 1124; 1145; 1134; Ро: 1477; С: 1337; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1060; 1052; 1920; 1926; 1088; 1083.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): G1.8; G3.4232.

6. Заказник «Брецький»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А031; А081; А082; А084; А119; А120; А122; А166; А222; А338; А339; А307; Р: 1149; 1124; 1145; 113; Ро: 1939; 1477; Б: 1078; 1059; 1042; 1082.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): E3.4.

7. Заказник «Каморетський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А030; А081; А082; А084; А080; А089; А119; А120; А122; А166; А222; А229; А234; А236; А238; А246; А338; А307; А321; Р: 1130; 1149; 1124; 1145; 1134; Ро: 1939; 1477; С: 1355; З/П: 1166; Б: 1060; 1083; 1037.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): F9.1; G1.11; E3.4; G1.21.

8. Заказник «Дорогинський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А081; А084; А127; А119; А120; А122; А222; А234; А238; А429; А246; А338; А294; А307; Р: 1149; 1124;

1145; 1134; Ро: 1939; 1617; С: 1337; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1078; 1060; 1042; 1082.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): Е3.4.

9. Заказник «Жевак»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А081; А082; А084; А080; А127; А119; А120; А122; А222; А234; А238; А429; А246; А338; А294; А307; Р: 1149; 1124; 1145; 1134; Ро: 1516; 1617; С: 1337; 1355; З/П: 1166; 1188; Б: 1078; 1060; 1082.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): Е3.4.

10. Заказник «Пакульський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А237; А311; А310; А309; А319; А322; А275; Р: 1149; 1145; 1134; 1146; С: 1337; 1352; 1354; 1355; 1361; З/П: 1188; 1220; Б: 1088; 1920; 1927; 1926; 1083; 1060.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; Е2.25; Е3.4; F4.2; F9.1; G1.8; G3.4232.

11. Заказник «Щорський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А031; А081; А082; А084; А080; А127; А122; А222; А234; А429; А255; А338; А339; А307; Р: 1149; 1145; 1134; 1146; Ро: 1939; 1477; С: 1337; 1352; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1037; 1042; 1088; 1920; 1082; 1926; 1927; 1060.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.3411; С1.3413; D2.3; E1.71; E2.25; E3.4; E3.5; F9.1; G1.51; G1.8; G3.4232; G3.E; X04.

12. Заказник «Городнянський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А030; А031; А081; А082; А084; А080; А127; А122; А222; А238; А338; А339; А307; Р: 1149; 1145; 1134; 1146; Ро: 1939; 1477; 1617; С: 1337; 1352; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1037; 1088; 1920; 1927; 1083; 1060; 1061; 1059.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.3411; С1.3413; E1.71; E2.25; E3.4; F9.1; G1.51; G1.7; G1.8; G1.A1; G3.4232; G3.E.

13. Заказник «Ріпкинський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А031; А072; А081; А080; А092; А090; А089; А091; А097; А127; А122; А166; А154; А222; А224; А234; А236; А238; А239; А429; А246; А307; А321; Р: 1130; 1149; 1124; 1145; 1134; 1146; Ро: 1477; 1805; С: 1337; 1352; 1355; 1361; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1037; 1042; 1060; 1088; 1920.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.3411; С1.3413; С3.41; С3.5133; D2.3; E1.71; E2.25; E3.4; E3.5; F4.2; F9.1; G1.11; G1.21; G1.51; G1.7; G1.8; G1.A1; G3.4232; G3.E.

14. Заказник «Сосинський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А021; А022; А030; А081; А084; А080; А089; А119; А122; А197; А198; А222; Р: 1149; 1134; Ро: 1939; С: 1337; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1042; 1082; 1060; 1061; 1059.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): Е3.4.

15. Заказник «Любечський»:

– Види рослин та тварин з Резолюції № 6 (1998): П: А031; А081; А082; А084; А080; А090; А127; А122; А222; А234; А238; А429; А255; А338; А339; А307; Р: 1149; 1145; 1134; 1146; Ро: 1939; 1902; 1477; 1617; С: 1337; 1355; З/П: 1166; 1188; 1220; Б: 1042; 1920; 1927; 1088; 1083; 1060; 1061; 1059.

– Види оселищ (біотопів) з Резолюції № 4 (1996): С1.222; С1.223; С1.224; С1.3411; С1.3413; С3.41; С3.5133; Е1.71; Е2.25; Е3.4; Е3.5; F4.2; F9.1; G1.11; G1.21; G1.51; G1.7; G1.8; G1.A1; G3.4232; G3.E.

Отже, біотопи Смарагдової мережі значною мірою підлягають охороні в межах об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівської області. Вони репрезентовані в межах існуючих територій природно-заповідного фонду області а саме: Мезинський і Ічнянський (в складі окремих територій природно-заповідного фонду) національні природні парки, Межирічинський регіональний ландшафтний парк, заказники і пам'ятки різних статусів і категоріального розподілу.

Це в основному ділянки заплав і долин річок, великі лісові масиви та водноболотні угіддя області, більша частина є складовою мережі існуючих об'єктів природно-заповідного фонду. Порівняння картосхем екомережі Чернігівської області та розміщення об'єктів Смарагдової мережі, дозволяє констатувати, ці об'єкти входять до складу, переважно сполучних ділянок (екокоридорів) і частково – ключових регіональної екомережі Чернігівської області.

Summary

European environmental Directives Act as sort of a practical model of integrating environmental framework to ensure the holistic idea of habitat components the natural biota and possible ways of its protection. The list of habitats of Emerald network in the existing network of nature protected territories of the Chernihiv region, as one of the largest within Ukraine was analyzed. When generalized information about value and representativeness of the elements of the Emerald network, found that highlighted in NATURE it biotope do not always represent zoologically valuable natural grouping, and typical of the territory of the biotope guard can environmental status of the Emerald network.